

ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ ІМЕННИКОВОЇ ОМОНІМІЇ В КОМПЛЕКСІ «ПИТОМЕ СЛОВО – ЗАПОЗИЧЕННЯ» ЯК РЕЗУЛЬТАТУ ЗАСВОЄННЯ СЛІВ З ІНШИХ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ І НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

Дутка О. Я.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено аналізу омонімії як лексичного явища, що постає в результаті засвоєння слів з інших мов як одного з важливих шляхів збагачування лексичного складу сучасної української літературної мови. Передусім актуалізовано наукову проблему. Зазначено, що комплексний аналіз омонімії, де один компонент – питомий, інший – запозичений, на предмет окреслення причин запозичення з тієї чи тієї мови, з'ясування етимології лексем на основі різних лексикографічних джерел, окреслення часу входження запозиченого слова до лексики української мови, з одного боку, як неологізму, а з іншого – як омокомпонента, установлення кількості мовних моделей, компоненти яких пов'язані омонімійними відношеннями, продовжує серію уже розпочатих досліджень іменникової лексичної міжмовної омонімії, репрезентованої на українському мовному ґрунті. Проте якщо в попередніх студіях схарактеризовано омонімію між самими запозиченнями – з близькосторідних, далекосторідних і неспоріднених мов, то цього разу увагу зосереджено на випадках, у яких запозичене слово омоніміє до слова української мови.

Об'єктом аналізу постають запозичення з далекосторідних мов, зокрема англійської (6 омонімічних пар: *buk¹ – buk², var¹ – var², dzhut¹ – dzhut², kryk¹ – kryk², pláta¹ – plata², shchem¹ – shchem²* та 1 трикомпонентний ряд: *klub¹ – klub² – klub³*) та німецької (6 омонімічних пар: *gnit¹ – gnit², horn¹ – horn², krap¹ – krap², maréna¹ – marena², makh¹ – makh², shelyug¹ – shelyug²*; та 2 трикомпонентні ряди: *val¹ – val² – val³, shum¹ – shum² – shum³*). З'ясовано семантику омонімічних лексем, серед іншого і як термінів, простежено час фіксування інішомовної лексеми в українських лексикографічних джерелах – спершу як неологізму, а згодом як омокомпонента. Для підтвердження міцності укорінення запозиченого слова в лексиконі української мови засвідчено його фіксування як елемента фразеологічних одиниць.

Зауважено, що з урахуванням того, що постання репрезентованого омокомплексу «питоме слово – запозичене» часто зумовлене випадковими збігами звукового поєднання того чи того запозиченого слова з автохтонним, установити причини запозичення неможливо.

Ключові слова: міжмовна омонімія, омонім, омонімна пара, омонімічний ряд, омоніміїні відношення, запозичення, близькосторідні, далекосторідні, неспоріднені мови.

Dutka O. Ya. Parametrization of noun homonymy in the “native word – borrowing” complex resulting from mastering the vocabulary of other languages (on the material of English and German). The article is devoted to the analysis of homonymy as a lexical phenomenon stemming from mastering the vocabulary of other languages as an important way of enriching the lexical composition of the modern Ukrainian literary language. First and foremost, the author actualizes the scientific problem. It is noted that the complex analysis of homonyms with one component native and another borrowed in order to determine the reasons for borrowing from a language, clarify the etymology of lexemes based on various lexicographic sources, outline the timeframe a borrowed word entered the Ukrainian vocabulary as a neologism, on the one hand, and as a homocomponent, on the other; establish the number of language patterns with homonymically related components, continues the series of the already started research into nominal lexical cross-linguistic homonymy represented on the Ukrainian linguistic basis. However, while the previous studies characterized homonymy between the borrowings themselves – from closely related, distantly related and unrelated languages, this time the attention is focused on cases in which the borrowed word is homonymous to the word of the Ukrainian language.

*The object of analysis is borrowings from distantly related languages, in particular English (6 homonym pairs: *buk¹ – buk², var¹ – var², dzhut¹ – dzhut², kryk¹ – kryk², pláta¹ – plata², shchem¹ – shchem²* and 1 three-component series *klub¹ – klub² – klub³*) and German (6 homonym pairs: *hñit¹ – hñit², horn¹ – horn², krap¹ – krap², marena¹ – marena², makh¹ – makh², shelyug¹ – shelyug²*; and 2 three-component series: *val¹ – val² – val³, shum¹ – shum² – shum³*). The author elucidates the semantics of homonymic lexemes, including as terms, and tracks down the time a foreign lexeme was recorded in Ukrainian lexicographic sources – first as a neologism, and later as a homocomponent. To substantiate how much the borrowed word has rooted in the Ukrainian vocabulary, its recording as a component of phraseological units is confirmed.*

It is noted that, given that the emergence of the represented “native word – borrowing” homocomplex is often caused by random coincidences of the sound combination of a borrowed word with an autochthonous one, it is impossible to establish the reasons for borrowing.

Key words: cross-language homonymy, homonym, homonym pair, homonym series, homonymous relations, borrowing, closely related, distantly related, unrelated languages.

Постановка проблеми і обґрунтування необхідності її розгляду. Омонімія є невичерпним осередком для нових лінгвістичних розвідок, спрямованих на дослідження взаємодії української мови з іншими мовами – як із близькоспорідними чи далекоспорідними, так і з неспорідними. Взаємовплив двох чи кількох мовних систем має позитивні (збагачення) та негативні (міжмовна омонімія) наслідки. Тому актуальним сьогодні залишається питання вивчення джерел омонімії української мови, особливо внаслідок запозичень, та необхідність більш докладної лексико-етимологічної характеристики наявних омонімних пар і рядів, оскільки в лексикографічних працях спостерігається дуже багато розбіжностей: ту саму лексему може бути потрактовано то як омонімну, то як полісемну.

Комплексний ґрунтовний аналіз омоодиниць, у складі яких питоме слово взаємодіє з іншомовним, на що зосереджено увагу у пропонованій студії, дасть можливість удокладнити теоретичні засади аналізу явища міжмовної омонімії як наслідку засвоєння слів з інших мов загалом й доповнити результати, яких досягнуто у процесі вивчення омонімії, компоненти якої запозичені з різних мов, зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичні зацікавлення омонімією в різні періоди розвитку мови зумовлені складною природою цього явища, яке вимагає комплексного вивчення на різних мовних рівнях. Українські та закордонні мовознавці – Л. Булаховський, А. Критенко, Г. Муқан, М. Кочерган, Л. Лисиченко, Г. Кузьменко, В. Кононенко, Л. Солдатова, А. Головня, О. Демська, О. Кушлик, W. Doroszewski, W. Miodunka, E. Grodziński, M. B. Majewska, K. Wojan, В. Виноградов, Л. Малаховський, Р. Будагов, О. Ахманова та інші – неодноразово торкалися різних проблем, пов'язаних з розвитком омонімійних відношень у межах різних мовних одиниць. Дослідженню чужомовних слів, засвоєних українською мовою в різний час із різних мов, присвятили свої лінгвістичні розвідки О. Потебня, С. Смаль-Стоцький, І. Огієнко, В. Жайворонок, М. Жовтобрюх, Ю. Жлуктенко, С. Семчинський, Л. Симоненко, С. Рижикова, Л. Чурсіна, Д. Мазурик, О. Стишов, Т. Лукінова, О. Гаркавець та ін., у яких актуалізовано здебільшого питання запозичення і лише частково – омонімії. Однак не залишилися поза увагою дослідників і лексеми-запозичення, які привели до розвитку омонімійних відношень в українській мові. Зокрема, аналіз омонімів української мови, які постали внаслідок запозичення з далекоспорідних мов, представлено у працях О. Пономаріва, Т. Лукінової, О. Коробової, В. Сімонок (із грецької та латинської), О. Лабенко (із французької). В Україні створилася власна школа дослідників міжмовної омонімії споріднених мов. Її представники докладно, з опертям на походження та вживання розглядають російсько-українські (Н. Заславська), українсько-польські (М. Беднаж, О. Лазарович), українсько-білоруські (Д. Щербина), українсько-словацькі (С. Пахомова) та українсько-чеські (О. Паламарчук, Л. Кіцила, Г. Чуба, А. Саїк) міжмовні омоніми різних лексико-граматичних розрядів слів. Останнім часом

лінгвісти вивчають проблеми омонімії і в контексті становлення різних терміносистем (Ж. Красножан, Н. Школьна, Н. Краснопольська, С. Овсейчик А. Сухова, О. Романова, О. Слаба та ін.). Наші попередні праці пов'язані з омонімією (зокрема, іменниковою) як результатом засвоєння українською мовою слів з різних мов також [1; 2; 3; 4; 5], проте омокомплекс «питоме слово – запозичення» ще не був об'єктом аналізу, що й зумовило актуальність пропонованого дослідження.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – параметризувати омоодиниці, які постали в результаті звукового збігу українського слова і запозиченого. Досягнення поставленої мети передбачає виконати такі **завдання**: з'ясувати етимологію лексем на основі різних лексикографічних джерел; зазначити час входження запозичення до лексикону української мови, з одного боку, як неологізму, а з іншого – як омокомпонента; установити кількість мовних моделей, представлених цією групою омонімів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лінгвоукраїністиці лексичні омоніми розподіляють на два класи: ті, які постали в результаті розвитку мовної системи української мови, і ті, які виникли внаслідок засвоєння слів з інших мов [7, 59; 8, 36]. Усталилося виокремлювати п'ять основних причин (чи шляхів) виникнення омонімії в українській мові: 1) розвиток значень багатозначного слова, у результаті якого значення втратило ближчі смислові зв'язки; 2) тотожність звукового складу етимологічно різних слів; 3) збіг звукового складу слів, утворених від різних основ; 4) творення слів від омонімічних словотвірних елементів, що мають різне значення; 5) збіг в українській мові звучання слів іншомовного походження [6, 59–61; 9, 19–20].

У пропонованій розвідці розглянуто коло питань, охоплених п'ятою з названих причин, тобто розвитком омонімії як результатом поєднання питомого та чужомовного слів, що випадково збіглися за формою вираження. Загалом, за нашими спостереженнями, ця група налічує понад 130 лексем (з них орієнтовно 70 – іншомовні), що формують 41 омонімну пару і 16 рядів. Оморяди мають різну структуру: трикомпонентні (11 омокомплексів), чотирикомпонентні (3 омокомплекси), п'ятикомпонентні (1 комплекс) і шестикомпонентні (1 комплекс).

Найбільш численними є запозичення з англійської та німецької мов, які з українськими словами утворили омонімні одиниці. Омонімне значення здебільшого розвинулося на українському мовному ґрунті тільки на поч. ХХІ ст. (*бук, вар, горн, джут, крик, мах, плата*). Деякі омоодиниці сформувалися наприкінці ХІХ ст. (*гніт, шельюг*) або з початку (*клуб*), середини (*вал, марéна, шум*) чи кінця ХХ ст. (*крап, шлем*).

Розглянемо докладніше характеристики компонентів омокомплексу «питоме слово – запозичення». Запозичення з *англійської мови* разом з питомим словом формують здебільшого омопари. Серед них:

БУК¹ – ‘листяне дерево з гладкою сірою корою і міцною деревиною’, ‘*діал.* ціпок, палиця, кий’ (ВТССУМ, 101); переконливої етимології не має;

важко навіть реконструювати праслов'янські форми; можливо, найдавнішим є псл. **buku* (ЕСУМ, 1, 284); в українських словниках цю лексему загалом засвідчено з кінця XIX ст.: *бук* 'бук червоний', 'палиця' (Жел., 1, 48; Ум., 1, 52; Грін., 1, 108; Дубр., 26; СУМ, 1, 251); проте зрідка її можна було подібати і в пам'ятках писемності XV ст.: *букъ* 'дерево' (Тимч., 1, 153; ССУМ, 1, 131); **БУК²** – 'бірж. термін, що визначає ситуацію, коли можливості валютного дилера з продажу-купівлі повністю вичерпані' (ВТССУМ, 101); ймовірно, запозичене з англ. мови. (*букмекер* '(із англ. book-maker, від book 'записувати' і maker 'агент'); 'у буржуазних країнах особа, яка збирає і записує застави від публіки при укладенні парі на кінних змаганнях' (СІС 1985, 135; СІС 2000, 190).

ВАР¹ – 'розм. сильна спека, жара, духота; розжарене, гаряче повітря', 'розм. те саме, що *окріп*', 'розм. кількість для варіння на один раз', '*спец.* згущена варінням смола' (ВТССУМ, 112); похідне від дієслова *варити*, псл. *variti* 'варити', пов'язане з *vъrěti* 'кипіти' (ЕСУМ, 1, 332); у словниках української мови зафіксоване з кінця XIX ст.: 'відварений, просочений сік із сухофруктів', 'окріп', 'набряк' (Жел., 1, 56; Ум., 1, 64; Грін., 1, 126; Дубр., 31; УРС, 1, 113); історичні словники фіксують лексему з XVI ст.: *варь* 'кількість звареного' (XVI ст.); 'спека, шквара' (XVII ст.); (Тимч., 1, 190; СУМ 16-17 ст., вип. 3, 184); **ВАР²** – 'фіз. одиниця реактивної потужності електричного ланцюга в Міжнародній системі одиниць; вольт-ампер реактивний' (ВТССУМ, 112); запозичене з англ. *var*.

ДЖУТ¹ – 'див. *джгут*' (туго скручений у вигляді канату шматок тканини, пучок соломи і т. ін.; скрутень', 'еластична гумова трубка, бинт або інші подібні предмети, якими перев'язують кінцівки для припинення кровотечі', '*заст.* картярська гра') (СУМ-20, 4, 185); походження затемнене; можливо, пов'язане з дієслівним коренем **žeg-*/ **žьg-* (р. *жгу*) як давній дієприкметник теперішнього часу *žegot-* з первісним значенням 'запалювальний шнур'; зіставляють також з укр. *джигонутти* 'сильно вдавити'; виводять також від іє. **ghegh-* 'гнути' (ЕСУМ, 2, 47); з першої пол. XIX ст. відоме в українських словниках як: *джгутъ* 'лінєкь; сплетений ізь платка бичь. Игра въ карты, когда проигравшаго бьютъ жгутомъ' (Б.-Н., 114; Жел., 1, 179; Грін., 1, 374); **ДЖУТ²** – 'трав'яниста південна рослина родини липових, із стеблових волокон якої виробляють шпагат, канати, грубу тканину' (СУМ, 2, 263; ВТССУМ, 292); 1. 'трав'яниста південна рослина родини мальвових, зі стеблових волокон якої виробляють шпагат, канати, грубу тканину', 'волокно цієї рослини та груба тканина, яку виробляють з нього' (СУМ-20, 4, 185); *джут* '*бот., текст.* джут' (УРС, 1, 398); запозичення з англійської мови; англ. *jute* 'джут' запозичене з індійських мов; в індійських мовах рослину названо так, можливо, через те, що вона має сильно покручене коріння (ЕСУМ, 2, 55; СІС 1985, 251; СІС 2000, 354).

КЛУБ¹ – 1. 'громадська організація, що об'єднує людей певного кола, професії для спільного відпочинку, розваг, занять спортом і т. ін.'; 2. 'за

т. зв. радянських часів культурно-освітня організація при підприємстві або установі, завданням якої є політична й виробнича освіта трудящих, підвищення їх культурного рівня та організація відпочинку'; 3. 'будинок, приміщення таких організацій' (СУМ, 4, 190; СУМ-20, 7, 166; ВТССУМ, 547; СО, 56); запозичено з англійської мови через російську або польську і німецьку (н. *Klub*); англ. *club* споріднене з дісл. *klubba* 'палиця, дрюк'; значення 'товариство' з'явилося за рахунок переносного вживання слова 'палиця', бо за англійським звичаєм палиця, обношувана по домах бажаних гостей, була знаком їх запрошення (ЕСУМ, 2, 466; СІС 1985, 417; СІС 2000, 530); **КЛУБ²** – 'те саме, що *стегно*' (СУМ, 4, 190; СУМ-20, 7, 166; ВТССУМ, 547; СО, 56); походить із псл. *klǫbъ* 'згорнутий або кулястий предмет', звідки постали значення 'згорток, клубок' і 'частина тіла кулястої форми'; зіставляється з лат. *glomus* 'клубок', *globus* 'тс; куля' (ЕСУМ, 2, 466). З таким або подібним значенням ('тазова кістка') фіксують лексему історичні словники (Тимч. Мал., 1, 367; СУМ 16-17 ст., вип. 14, 125; Жел., 1, 350); **КЛУБ³** – чол. те саме, що *клубок* (1 'чол. те саме, що клубок'; 2. 'маса чого-небудь, що набула кулястої форми'; 3. 'перен. нагромадження, скупчення якихось почуттів') (СУМ, 4, 190; СУМ-20, 7, 166; ВТССУМ, 547); значення засвідчено на поч. XX ст. – 'те саме, що *клубокъ*' (Грін., 2, 253) і, ймовірно, розвинулося зі значення 'те саме, що *стегно*'. У кінці XIX ст. 'великий м'яч' (Жел., 1, 350).

КРИК¹ – 'сильний різкий звук голосу; зойк', 'безладне звучання багатьох голосів; гамір, галас', 'розм. різка суперечка; сварка, лайка' (СУМ, 4, 344; СУМ-20, 7, 578; ВТССУМ, 586); псл. *krikъ*, пов'язане з *kričati* (< **krikě-ti*) 'кричати' (як *клик*: *клікати*) (ЕСУМ, 3, 91); уживається в українській мові з кінця XIX ст.: 'крик, шум' (Жел., 1, 379; Ум., 2, 48; Грін., 2, 305; УРС, 2, 398; СУМ, 4, 344); писемні пам'ятки фіксують його з XV ст.: *крикъ* 'крик' (ССУМ, 1, 514); **КРИК²** – 'в Австралії – водотік, який у посушливу погоду пересихає або розділяється на окремі водойми' (СУМ-20, 7, 579; ВТССУМ, 586); походить від англ. *creek* 'вузька затока; струмок' (САУС, 66).

ПЛАТА¹ – 1. 'винагорода за виконану працю, послугу і т. ін.; *перен.* віддяка, нагорода за щонебудь'; 2. 'відшкодування вартості одержаного або використаного; те, чим відшкодовують' (ВТССУМ, 980; СУМ-20*, СО, 92) сягає псл. *plata* 'ціна, плата', похідні утворення від *platъ* 'частина, шматок (тканини)' (ЕСУМ, 4, 430), оскільки шматки тканини застосовували як вид оплати; лексема поширена з кінця XIX ст.: *плáта*, *плат* 'оплата, заробітна плата' (Жел., 2, 657; Ум., 3, 40; Грін., 3, 192; Дубр., 196; УРС, 3, 444; СУМ, 6, 567); **ПЛАТА²** – 1. 'змінна панель з електронними компонентами'; 2. 'пластина з електроізоляційного матеріалу для розміщення на ній електро- і радіоелементів якогонебудь радіоелектронного або електротехнічного пристрою' (ВТССУМ, 980; СО, 92); запозичене з англ. мови; *plate* 'платівка', 'тарілка' (САУС, 204). Лексема зазначається із кінця XIX ст.: *плáта*, *плат* 'оплата,

* Таким маркером позначено електронну версію «Словника української мови: у 20 т.»

заробітна плата' (Жел., 2, 657; Ум., 3, 40; Грін., 3, 192; Дубр., 196; УРС, 3, 444; СУМ, 6, 567).

ШЛЕМ¹ – 'розм., рідко. те саме, що шоло́м' (СУМ, 11, 489); слово, успадковане з давньоруської мови; др. *шлемь, шлѣмь* походить від цсл. *шлѣмь*, співвідносного зі східнослов'янською повноголосною формою *шоло́м* (ЕСУМ, 6, 438); у словниках української мови зафіксоване з кінця XIX ст.: *шлемь* 'шелом', 'шлем (в картах)' (Ум., 4, 213); *шелом* 'шлемь' (Грін., 4, 491); **ШЛЕМ²** – 'карт. становище, коли супротивник одержує менше належної кількості хабарів' (СУМ, 11, 489); запозичене з англійської мови за французьким або німецьким посередництвом (фр. *chelem* 'шлем' (у картах), н. *Schlemm* 'тс. '); англ. *slam* 'тс. ; стукання дверима; (розм.) критика' споріднене зі шв. *slemta* 'стукати, стукати дверима' звуко-наслідувального походження (ЕСУМ, 6, 438).

Омокомплекс «питоме слово – запозичення з німецької мови» репрезентують такі лексеми:

ВАЛ¹ – 1. 'високий земляний насип'; 2. 'с. г. купка сіна і т. ін., у яку згрібається покiс і т. ін. '; 3. 'висока хвиля'; 4. 'перен. суцільна маса чогонбудь, яка рухається довгою смугою' (СУМ, 1, 283; СО, 15); запозичено з середньовісньонімецької мови, можливо, через польську; свн. *wal* 'насип' (нвн. *Wall* 'тс. ') походять від лат. *vallum* 'вал табору', спорідненого з укр. *валути* (ЕСУМ, 1, 322–323), *Wall* 'вал, земляний насип' (ВНУС, 689); на початку ХХІ ст. з'являється ще один лексико-семантичний варіант слова – 'тільки одн. кількість продукції, зробленої за певний період і вираженої в її вартості, у вихідних показниках (у тоннах, метрах і т. ін.)' (ВТССУМ, 109); **ВАЛ²** – 'товсті нитки з клоччя' (СУМ, 1, 283; СУМ-20, 1, 37; СО, 15), очевидно, похідне від *валути* (ЕСУМ, 1, 323); псл. *valiti, valjati* 'крутити, вертiти, котити', пізніше 'кочати по землі, розкладати, руйнувати' (ЕСУМ, 1, 325); **ВАЛ³** – 'техн. одна з найголовніших деталей машин і механізмів, що обертається навколо своєї осі, призначена для передачі руху зв'язаним з нею частинам' (СУМ, 1, 283; СУМ-20, 1, 37; СО, 15), як і *вал* 'хвиля', пов'язане з *валути* із нім. *Walze* 'валець', 'циліндр', від дієслова *walzen* 'катати', хвиля, вал' (ВНУС, 689).

Уперше паспортизовано омонімну пару у кінці XIX ст.: *I. Вал* 'валовина – полотно мішковини з грубої тканини, сувій' і *II. Вал* 'стіна, кидок землі', 'морська хвиля', 'валки, прокошування', 'в'алище – сильний набряк вимені у корови' (Жел., 1, 54). Далі до середини ХХ ст. знову багатозначне: *валь* 'вал, окiп', 'хвиля велика, вал, бурун', '(мех.) вал' (Ум., 1, 63; Грін., 1, 123; Дубр., 31). Омонімічний ряд подано у середині ХХ ст.: *вал¹* 'земляний вал', 'с.-г. вал, ряд, кучка (сіна)', *вал²* '(нитки) грубі нитки из паклі', *вал³* 'техн. вал' (УРС, 1, 110). На початку ХХІ ст. з'являється ще одне омонімічне значення іменника *вал* – 'загальний обсяг продукції, вироблений за певний період, у вартісному вираженні' (СУМ-20, 2, 37). Лексема зазначена в історичних пам'ятках XV ст. (Тимч., 1, 183; ССУМ, 1, 151), також входить до складу фрази *дев'ятій вал* 'найбурхливіший вияв, найбільше піднесення, злет чогонбудь' (СФУМ, 49).

ГНІТ¹ – 1. 'важкий предмет, що кладеться на що-небудь для постійного тиснення'; 2. 'перен. те, що морально пригнічує, мучить; тягар'; 3. 'насильний вплив на кого-небудь; утиск, пригноблення' (СУМ, 2, 96; ВТССУМ, 248; СУМ-20, 3, 643); утворене за допомогою -ъ від дієслова **gnetti* (> гнітити) (ЕСУМ, 1, 535); **ГНІТ²** – 'стрічка або шнур, що використовується для горіння у деяких освітлювальних та нагрівальних приладах (газових лампах, керогазах, свічках та ін.), для змашування чогонбудь і т. ін.' (СУМ, 2, 96), очевидно, через польське посередництво запозичене з німецької мови; нім. *knote* 'потовщення на частинах тіла, нервах, рослинах; вузол, гніт' (ЕСУМ, 1, 538–539); *Knóten* 'вузол', 'сук, сучок', 'наріст, пухлина', 'мор. вузол'; *Knóchen* 'кістка' (ВНУС, 377). Однак сьогодні, у зв'язку з відновленням 1990 р. в українському правописі літери *г*, ці два слова є паронімами, а не омонімами, оскільки розрізняються за одним звуком – *гніт* і *гніт*. Багатозначна лексема вживається із середини XIX ст. в українських словниках: *гніть* 'світильня у лампаді і свічці', 'важкість, камінь, накладений для тиску' (Б.-Н., 100). Омонімічне значення вперше із кінця XIX ст.: *I Гніт* 'гніт' (Жел., 1, 169) і *II Гніт* 'пригнічення, тиск' (Жел., 1, 146). Далі втрачає його до середини ХХ ст., оскільки подано два окремі слова: *гніт* 'прес, тяжкість для здавлювання', 'пригноблення', 'вогонь на припічку, коли у піч саджають хліб' (Грін., 1, 294) і *гніт* 'фітіль, світильня' (Грін., 1, 349); або однозначне *гніт* 'пригноблення; прес' (Дубр., 67). Як омонім знову подано в середині ХХ ст.: *гніт¹* 'пригнічення', 'техн. прес, давiло і *гніт²* 'фітіль' (УРС, 1, 338).

ГОРН¹ – 'мідний духовий інструмент; сигнальний ріжок' (СУМ-20, 3, 717); через російську мову запозичено з німецької; нвн. *Horn* 'ріг; валторна' (ЕСУМ, 1, 568; Кусайк., Цибул., 325; СІС 1985, 217; СІС 2000, 304); *Hörn* 'ріг (тварини)', 'ріг (мисливський)', 'авт. звуковий сигнал' (ВНУС, 338); **ГОРН²** – 'рідко те саме, що *горно*: 1. 'відкрита піч для нагрівання або плавлення металів'; 2. 'частина шахтної печі (доменної, вигранки тощо), над якою згоряє паливо і плавиться метал'; 3. 'перен. обставини, за яких випробовується і гартується людина' (СУМ-20, 3, 717–718) із псл. **гыгъ* (ЕСУМ, 1, 569).

Лексема зазначена в українській мові у кінці XIX ст.: *горн* 'піч з вогнищем', 'плавильна піч', 'двері печі' (Жел., 1, 153); *горнь* 'горен (у кузнях і гончарнях), гута (на скляних заводах), гартівня (в цегельнях)', 'труба, сурма' (Ум., 1, 158; Грін., 1, 311).

КРАП¹ – 1. 'розм., рідко те саме, що *кrapання*'; 2. 'спец. забарвлення у вигляді дрібних цяток на чому-небудь; малопомітні умовні позначки на зовнішньому боці гральних карт, що їх роблять шахраї для розпізнавання карт' (СУМ, 4, 324; ВТССУМ, 582; СУМ-20, 7, 534); сягає псл. *krapati* (ЕСУМ, 3, 75; СО, 59); **КРАП²** – 'барвник, який добувають із коріння фарбувальної марени' (СУМ, 4, 324; ВТССУМ, 582; СУМ-20, 7, 534; СО, 59); запозичено з німецької мови, можливо, через польське посередництво; нім. *Krapp* (ЕСУМ, 3, 76); уперше зафіксоване у кінці XIX ст.: *krap* 'кольоровий, барвистий'

(Жел., 1, 375), потім стає багатозначним: *крапъ* ‘крапки’, ‘росл. маренá’ (Ум., 2, 44; Грін., 2, 299).

МАРÉНА¹ – ‘трав’яниста рослина з жовтими квітками та грубим кореневищем, з якого добували червону фарбу’ (СУМ, 4, 626; ВТССУМ, 546; СУМ-20, 8, 470; СО, 66); очевидно, сягає псл. *marēna*, пов’язане з *marati* ‘бруднити’ з огляду на властивість кореневища рослин родини маренових забарвлювати в різні кольори (ЕСУМ, 3, 392); **МАРÉНА²** – ‘річкова риба родини корошових; вусач’ (СУМ, 4, 626; ВТССУМ, 546; СУМ-20, 8, 470; СО, 66); запозичення з німецької мови; нім. *Maräne* ‘ряпушка; сиг звичайний’ (ЕСУМ, 3, 392); слово зафіксоване з кінця ХІХ ст.: ‘мерéна – вусань’ (Жел., 1, 434; Ум., 2, 91).

МАХ¹ – ‘швидкий рух у повітрі в одному напрямку й відразу ж – у протилежному; помах’ (СУМ, 4, 654; ВТССУМ, 652; СУМ-20, 8, 541–542); слово похідне від псл. *taxati* ‘махати’ (ЕСУМ, 3, 418); послідовно внесено до словників із середини ХІХ ст.: *махъ* ‘рух у повітрі’ (Б.-Н., 222; Жел., 1, 430; Ум., 2, 95; Дубр., 142); є елементом фраземи: *datu mahu* ‘помилитися’ (Ужч., 107); **МАХ³** – ‘одиниця швидкості надзвукових реактивних апаратів порівняно зі швидкістю поширення звуку у повітрі 1М = 340 м/с’ (ВТССУМ, 652); запозичення з нім. *Mach* (від імені австрійського фізика і філософа Ернста Маха (1838–1916)).

ШЕЛЮГ¹ – ‘те саме, що *шеляг* – старовинна найдрібніша польська монета’ (СУМ, 11, 438; ВТССУМ, 1618; СО, 156); через польське посередництво запозичене з німецької мови; свн. *schillinc* ‘шилінг’ (дрібна монета) походить від герм. **skilling* ‘рід шита’ (ЕСУМ, 6, 405), *schillinc* ‘ісм. шилінг (грошова одиниця Австрії)’ (ВНУС, 528); **ШЕЛЮГ²** – ‘рідко. те саме, що *шелюга*: 1. ‘верба гостролиста’; 2. ‘збірн. зарості верби гостролистої’ (СУМ, 11, 438; ВТССУМ, 1618; СО, 157); походження не чітке; можливо, суфіксальне утворення від псл. **šel-* ‘верба’, спорідненого з індоєвропейською назвою для верби (ЕСУМ, 6, 404). Уперше чужомовне слово зазначене у першій пол. ХІХ ст. в укр. словниках: шлягъ ‘монета старинная’ (Б.-Н., 400), а вже у кінці століття стало омонімом: *I. Шелюг* ‘шилінг’ і *II. Шелюг, шелюга* ‘верба гостра’ (Жел., 2, 1087; Грін., 4, 491; УРС, 6, 484). Пам’ятки української писемності занотовують лексему на позначення монети із ХІV ст. (Тимч. Мат., 2, 492; ССУМ, 2, 555); запозичення входить до фразеологізму: *ні (і) на шеляг, без шеляга за душею, до останнього шеляга* (СФУМ, 775; Ужч., 217).

ШУМ¹ – 1. ‘сукупність різноманітних звуків, які швидко змінюються за частотою і силою; глухі звуки, що зливаються в одноманітне незлагоджене звучання’; 2. ‘перен., розм. розмови, пересуди, жваві обговорення, викликані підвищеною цікавістю до когось, чого-небудь’; 3. ‘лінгв. звук, який утворюється в порожнині рота без участі голосу,

під час проходження повітряного струменя через перешкоди в мовному апараті’; 4. ‘техн., мед. звук з неясно вираженою тональністю’ (СУМ, 11, 561; СО, 159); перше, третє і четверте з названих значень фіксує «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (ВТССУМ, 1635); псл. *šumъ*; імовірно, походить від звуконаслідувального праслов’янського кореня **šu-* (ЕСУМ, 6, 489); **ШУМ²** – 1. ‘непрозора й легка пухлята маса, яка утворюється на поверхні деяких рідин при сильному збовтуванні, нагріванні, бродінні і т. ін.; піна // непрозора й легка пухлята маса, що утворюється мильною водою // рясний піт, піна, що покриває розгоряченого коня // пухлята слина, що з’являється у тварин (перев. при втомі, захворюваннях, від злості і т. ін.)’; 2. ‘рідко те саме, що *вир* 1’ (СУМ, 11, 561; СО, 159); у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» одне із підзначень, зокрема ‘рясний піт, піна, що покриває розгоряченого коня’ набуло статусу самостійного лексико-семантичного варіанта слова (ВТССУМ, 1635); запозичене з німецької мови; свн. *schüm* (ЕСУМ, 6, 489); **ШУМ³** – ‘етн. танок, який ведуть дівчата, ставши в два ряди і взявшись за руки, ніби заплітаючи тин’ (СУМ, 11, 561; СО, 159); очевидно, результат лексико-семантичної видозміни псл. *šumъ* ‘галас’, *šuma* ‘ліс’ (ЕСУМ, 6, 489). У лексикографічних джерелах закріплене із першої пол. ХІХ ст.: *шумъ* ‘піна, накип’ (Б.-Н., 402), *шум* ‘шум, розгук’, ‘вид весняної гри’, ‘піна’ (Жел., 2, 1101; Грін., 4, 518; Ум., 4, 216); із середини ХХ ст. набуло омонімічного значення: *шум¹* – ‘(звуки) шум’; *шум²* – ‘піна; накип’, ‘водоворот’; *шум³* – ‘етн. вид гри’ (УРС, 6, 535).

Висновки та перспективи досліджень. Отже, засвоєння слів з іншої мови і постання внаслідок цього омонімії є досить поширеним явищем, що характерне для різних часових періодів розвитку мови. Засвоєні слова можуть вступати в омонімії відношення як із запозиченнями з інших мов, так і з питомими словами тієї мови, яка власне запозичує ті чи ті слова. Другий шлях розвитку, аналізований у цьому дослідженні, пропонує матеріал, охоплює значно меншу частину лексем, ніж перший, проте доповнює загальний відсоток слів, пов’язаних міжмовною омонімією. Іншими є й чинники, які зумовлюють потребу засвоєння певного слова. Здебільшого омонімія постає внаслідок випадкових збігів звукових комплексів певних слів. Найбільшу кількість засвоєної лексики, з якими омонімізуються питомі іменники, становлять англійські й німецькі запозичення, утворюючи омонімії пари чи й ряди різної структури (трикомпонентні, чотирикомпонентні тощо).

Перспективу досліджень вбачаємо у розгляді омонімії, репрезентованої омомокомплексом «питоме слово – запозичення» із засвоєними словами з інших далекоспоріднених мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дутка О. Я. Запозичення з грецької та латинської мов як джерело омонімії в сучасній українській мові. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць. Ужгород, 2019. Вип. 24. С. 39–43.
2. Дутка О. Я. Запозичення з трьох і більше мов як джерело омонімії української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса, 2021. № 48. С. 63–65.

3. Дутка О. Я. Збагачення омонімічного складу української мови внаслідок запозичень із германських мов. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 20–26.
4. Дутка О. Я. Роль французьких запозичень у розвитку омонімії української мови. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 7–11.
5. Дутка О. Я. Тюркізми як джерело поповнення омонімів сучасної української мови. *Науковий огляд*. 2020. № 3 (66). С. 162–174.
6. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української літературної мови (Семантична структура слова). Харків : Вища школа. Вид-во при Харківському ун-ті, 1976. 114 с.
7. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1997. 131 с.
8. Муқан Г. М. Багатозначність і омонімія. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 8. С. 30–36.
9. Сімонок В. П. Лексична омонімія у вимірі іномовних запозичень. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2011. Вип. 31. С. 18–23.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Б.-Н.** – Білецький-Носенко П. Словник української мови / упоряд. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 424 с.
- ВНУС** – Мюллер В. Великий німецько-український словник. Київ : Чумацький Шлях, 2005. 792 с.
- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
- Грін.** – Словарь української мови : в 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ : Вид-во АН Української РСР, 1958–1959. Т. 1–4.
- Дом.** – Доманицький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. Київ : Друк. С. А. Борисова, 1906. 128 с.
- Дубр.** – Дубровський В. Українсько-російський словник / за ред. І. Стешенка. Київ : Час, 1909. 318 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- Жел.** – Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь : у 2 т. Львів, 1885–1886. 1121 с.
- САУС** – Сучасний англо-український, українсько-англійський словник / упор. Д. О. Романов. Донецьк : БАО, 2003. 448 с.
- СІС 1985** – Словник іномовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. 966 с.
- СІС 2000** – Словник іномовних слів / укл. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. Київ : «Довіра» – УНВЦ «Рідна мова», 2000. 1017 с.
- СО** – Демська О. М., Кульчицький І. М. Словник омонімів української мови. Львів : Фенікс, 1996. 224 с.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / за ред. Л. Л. Гумецької, І. М. Керницького. Київ : Наукова думка, 1977–1978. Т. I–II.
- СУМ** – Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
- СУМ 16-17 ст.** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994 (і наступ.). Вип. 1 (і наступ.).
- СУМ-20** – Словник української мови : в 20 т. Київ, 2010 (і наступ.). Т. 1 (і наступ.).
- СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови / укл. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 787 с.
- Тимч.** – Історичний словник українського язика / за ред. Е. Тимченка. Харків; Київ : Державне вид-во України, 1930–1932. Т. I. 947 с.
- Тимч. Маг.** – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 т. / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса. Київ; Нью-Йорк, 2002. Т. I–II.
- Ужч.** – Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.
- Ум.** – Уманець М. і Спілка А. Словарь російсько-український. Львів : НТШ, 1893–1898. Т. I–IV.
- УРС** – Українсько-російський словник : у 6 т. / за ред. І. М. Кириченка. Київ : Вид-во АН УРСР, 1953–1963. Т. I–VI.

REFERENCES

1. Dutka, O. Ya. (2019). Zapozychennia z hretskoi ta latynskoi mov yak dzherelo omonimii v suchasni ukrainiskii movi [Borrowings from Greek and Latin as a source of homonymy in modern Ukrainian]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*, 24, 39–43 [in Ukrainian].
2. Dutka, O. Ya. (2021). Zapozychennia z trokh i bilshe mov yak dzherelo omonimii ukrainiskoi movy [Borrowing from three and more languages as a source of homonymy of the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Odesa, 48, 63–65 [in Ukrainian].
3. Dutka, O. Ya. (2021). Zbahachennia omonimichnoho skladu ukrainiskoi movy vnaslidok zapozychen iz hermanskykh mov [Enrichment of the homonymal composition of the Ukrainian language as a result of borrowings from German languages]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, 32 (71) / 2, 20–26 [in Ukrainian].
4. Dutka, O. Ya. (2020). Rol frantsuzkykh zapozychen u rozvytku omonimii ukrainiskoi movy [The role of French borrowings in the development of homonymy of the Ukrainian language]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, 31 (70) / 2, 7–11 [in Ukrainian].
5. Dutka, O. Ya. (2020). Tiurkizmy yak dzherelo popovnennia omonimiv suchasnoi ukrainiskoi movy [Turkisms as the source of homonyms refund of Modern Ukrainian Language]. *Naukovyi ohliad*, 3 (66), 162–174 [in Ukrainian].
6. Lysyuchenko, L. A. (1976). Leksykolohiia suchasnoi ukrainiskoi literaturnoi movy (Semantychna struktura slova) [Lexicology of the modern Ukrainian literary language (Semantic structure of the word)]. Kharkiv: Vyshcha shkola. Vyd-vo pry Kharkivskomu un-ti [in Ukrainian].

7. Lysychenko, L. A. (1997). *Leksyko-semantychna systema ukrainskoi movy* [The lexical-semantic system of the Ukrainian language]. Kharkiv: Kharkivskiy derzh. ped. un-t im. H. S. Skovorody [in Ukrainian].
8. Mukan, H. M. (1970). Bahatoznachnist i omonimiia [Polysemy and homonymy]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 8, 30–36 [in Ukrainian].
9. Simonok, V. P. (2011). Leksychna omonimiia u vymiri inomovnykh zapozychen [Lexical homonymy in measuring foreign language borrowings]. *Linhvistychni doslidzhennia*, 31, 18–23 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

- Б.-Н.** – Biletskyi-Nosenko, P. (1966). *Slovyk ukrainskoi movy* [The Ukrainian language dictionary] / uporiad. V. V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- ВНУС** – Miuller, V. (2005). *Velykyi nimetsko-ukrainskyi slovyk* [Great German-Ukrainian Dictionary]. Kyiv: Chumatskyi Shliakh [in Ukrainian].
- ВТССУМ** – Velykyi tлумachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005). [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian (with add. and sup.)] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Грін.** – Slovar ukrainskoi movy: v 4 t. (1958–1959) [Dictionary of the Ukrainian Language: in 4 vol.] / za red. B. Hrinchenka. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, 1–4 [in Ukrainian].
- Дом.** – Domanitskyi, V. (1906). *Slovaryk. Poiasnennia chuzhykh ta ne duzhe zrozumilykh sliv* [Dictionary. Explanation of foreign and not very clear words]. Kyiv: Druk. S. A. Borysova [in Ukrainian].
- Дубр.** – Dubrovskiy, V. (1909). *Ukrainsko-rosiiskiy slovyk* [Ukrainian-Russian dictionary] / za red. I. Steshenka. Kyiv: Chas [in Ukrainian].
- ЕСУМ** – Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy: v 7 t. (1982–2012) [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vol.] / za red. O. S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Жел.** – Zhelekhivskiy, Ye., Nedilskiy, S. (1885–1886). *Malorusko-nimetskyi slovar: u 2 t.* [Malorussian-German Dictionary: in 2 vol.]. Lviv [in Ukrainian].
- САУС** – Suchasnyi anhlo-ukrainskyi, ukrainsko-anhliiskiy slovyk (2003). [Modern English-Ukrainian, Ukrainian-English dictionary]. Uporiadnyk D. O. Romanov. Donetsk: BAO, [in Ukrainian].
- СІС 1985** – Slovyk inshomovnykh sliv (1985). [Dictionary of foreign words] / za red. O. S. Melnychuka. Kyiv: Holovna redaktsiia URE [in Ukrainian].
- СІС 2000** – Pustovit, O. L., Skopnenko, O. I., Siuta, H. M., Tymbaliuk, T. V. (2000). *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- СО** – Demska, O. M., Kulchytskyi, I. M. (1996). *Slovyk omonimiv ukrainskoi movy* [Dictionary of homonyms of the Ukrainian language]. Lviv: Feniks [in Ukrainian].
- ССУМ** – Slovyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. (1978). [Dictionary of the Old Ukrainian language of the XIV–XV centuries] / za red. L. L. Humetskoi, I. M. Kernytskoho. Kyiv: Naukova dumka, I–II [in Ukrainian].
- СУМ** – Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. (1970–1980). [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 vol.]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- СУМ 16-17 ст.** – Slovyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. (1994). [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th centuries]. Lviv [in Ukrainian].
- СУМ-20** – Slovyk ukrainskoi movy: u 20 t. [Dictionary of the Ukrainian language] / hol. nauk. red. V. M. Rusanivskiy. Kyiv: Naukova dumka, 2010 (i nastup.). T. 1 (i nastup.) [in Ukrainian].
- СФУМ** – Slovyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (2003). [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language] / ukl. V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Тимч.** – Istorychniy slovyk ukrainskoho yazyka (1930) [Historical dictionary of the Ukrainian language]. T. I: A–Zh. Zoshyt 1: A–H / uklad.: Ye. Tymchenko [ta in.]. Kharkiv; Kyiv: Derzhavne vyd-vo Ukrainy [in Ukrainian].
- Тимч. Мат.** – Tymchenko, Ye. (2003) *Materialy do slovyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st.* [Materials for the Dictionary of the Written and Book Ukrainian Language of the XV–XVIII centuries] / pidhot. do vydannia V. V. Nimchuk, H. I. Lysa. Kyiv – New York. Kn. 1–2 [in Ukrainian].
- Ужч.** – Uzhchenko, V. D., Uzhchenko, D. V. (1998) *Frazeolohichni slovyk ukrainskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
- Ум.** – Umanets, M., Spilka, A. (1893–1898). *Slovar rosiisko-ukrainskyi* [Russian-Ukrainian Dictionary]. Lviv: NTSh [in Ukrainian].
- УРС** – Ukrainsko-rosiiskiy slovyk: u 6 t. (1953–1963). [Ukrainian-Russian Dictionary: in 6 vol.] / za red. I. M. Kyrychenka. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].